

Андријана НИКОЛИЋ*

НЕЗАДОВОЉАН СОБОМ ПИСАО ДА БИ ПРЕЖИВИО

Сажетак: У свом дјелу *Енциклопедија мртвих* писац је протествовао против неумитности, пролазности, смјењивања позитивног и негативног, љубави и мржње, живота и смрти у животу сваког појединца. Узнемиреност људске душе, крик који се не чује и претапа на папир, једини је освједочени докуменат његовог постојања... Након ишчитавања Кишове прозе, постављају се питања: „Има ли оправданости оптимизму за човјека? Шта је бесмртност за обичног човјека, а шта за писца?”

Киш је својим бесмртним дјелима одговорио на оба питања и испунио задатак егзистенцијалног порива, када смртност обичног прелази у бесмртност посебног — писца. Бојећи се живота и хрлећи ка смрти, убједљиво је доказао да смрт може имати и неке друге облике, макар јој претходио сарком у облику распукле наранџе. Камуфлирање смрти и истицање живота у први план његова је компензација за страх од овоземаљског, који се гнијездio у његовој души и који је свјесно постављао у антонимском облику неустрашивости, ка смрти.

Кључне ријечи: *бесмртност, амбивалентност, илузија, ојсјена, неуроza ситраха, психолошки, анксиозност, јеврејско-црнојорски, смрт, живој*

У времену њроведеном на ситудијама у Београду био сам Кишов интиман ѡријател. Бивајући често заједно и ситанујући једно вријеме у истом ситану, кроз разговор и њеове ѡситуйке сам сазнао о њеовом унутрашњем живоју, било да се ради о живојним жељама, надањима и љубавима, као и о другим емоцијама које се у човјеку ѡрејлићу. Било је дана када се ѡнашао као да му није било ситало ни до чеја. Овакво ѡнашање ѡледао сам као њеово измѡтавање. Једном ѡриликком, изласком из Народне библиотеке, на ѡочетку Калемејдана, наишли смо на колиџа за ѡубриво. Ту је био и фѡтѡграф. Киш је убацио своје књиге у кантиу и фѡтѡграфисао се у улози чистѡача улица. Касније на ѡолећини фѡтѡграфије је најисао: Фушер, ти си сведок да су у овој канти за ѡубре моје књиге. Надам се да ћеш ускоро бити и сведок да сам у канти за ѡубре — ја лично. (Можда ме неће дрући ѡрејознајти) Д. Е. Киш. (Фушер је мој надимак којеја ми је дао Павле Зорић за вријеме ѡмназијској школовања... Бошко Мијановић.)

---

* Др Андријана Николић, професор, Подгорица

Цијело Кишово дјетињство, према његовом свједочанству, било је илузија која се хранила имагинацијом. Према његовом схватању живот се није могао свести на књиге, али се ни књиге нијесу могле свести на живот. Зато је волио да нагласи да је у животу имао двије илузије, ону животну и књижевну, које су се опет међусобно толико испреплетале, да је напосто било тешко повући јасну границу и одредити његову стварност, ако је стварност уопште постојала у оквиру имагинације личног редукционизма. Кишова перспектива узрочности у редукционистичким оквирима стварала је извјесне епифеномене из дјетињства у којем су се опште и посебно интегрисали у метафизички корпус моме-ната који су бихевиористички склапали мозаик његовог писања. Двојност његове личности која се категорише и јеврејским и црногорским поријеклом, допринијела је његовим изјавама да у људским судбинама ништа није случајно, па је стога и битно гдје се неко родио.

Ларсен¹ је истакао да је личност организовани и релативно трајни скуп психолошких црта и механизма унутар појединца, који утиче на његове интеракције, физичку и социјалну околину. Зато се код Кишових уобличавања и детерминанти личних интеракција може примијенити Олпортова дефиниција личности која је динамичка организација психофизичких система унутар појединца, и одређује њено карактеристично мишљење и понашање. У једном од својих интервјуа из књиге *Животи, литеративура*,² Киш је на примјерима из властите биографије и сопственог књижевног дјела покушао да одговори на важна питања из дјетињства, попут оног: „Зашто читаво цетињско раздобље и смрт мајке нису доживјели милост уобличења?” Њему су у новосадском сјећању остале идилистичке чулне импресије које су прекинуте пуцњавом, сјећањем на мајку која га склања са кревета, гаси и пали свјетло. И већ тада, Киш је означио овај период из 1942. године као период прекривен будућим мраком. Од овог периода постојаће интерактивни модели унутар његове личности, који ће се носити са жутом звијездом, али само на „генералној проби” у соби своје куће, и која ће у његов карактер унијети патетику, као зазоран одговор личности на патњу. У патњи се зидала индивидуалност која је пројигирала сопственим чулима и миса-

¹ LARSEN, R. J. y BUSS, D. M. (2002). *Personality Psychology: domains of knowledge about nature*, 2nd ed. McGraw Hill (trad. *Psicología de la personalidad: dominios de conocimiento sobre la naturaleza humana*) cap. 3 (62–93).

² Данило Киш, „Живот, литература”, приредила Мирјана Миочиновић, Народна књига, Подгорица, 2010.

оном имагинацијом којима је „домишљао” очев лик 1944. године у импровизованом гету у Залаегерсегу, индивидуалност која ће инсистирати на појединачном, јединственом и непоновљивом, тражећи ово тројство у сваком описаном лику. Али та индивидуалност знаће примијетити и холистички разоткрити контекст цјелине. Својим скалпелом ће анализирати личности биолошким и социолошким приступом, водећи рачуна о еволутивним карактерима појединца до његове условљености социјалним чиниоцима. И овакав Киш објашњаваће негативност ликова у свом писању, заузимајући реактивистичко објашњење понашању које је условљено спољним потицајима, при чему је трагао дуго за оним што бисмо у психологији назвали „каузални приступ” или трагање за узроком: „Зашто се понашамо на одређени начин?”

И ово је трагање одредило Киша у његовим егзистенцијалним вртлозима да открива ону судбинску спону свега што јесте између онога што је било и онога што диктира крај. Тај порив да теоријом Шкловског³ створи свој свијет онеобичавања/остранение, Киш је порушио аутоматизмима перцепције, селећи редукционизам у амбивалентне пјесничке слике, које су личним пројекцијама давале читаоцу један сасвим нови поглед на догађаје, чињенице, учеснике. Толико могућности умне амбиваленције могао је остварити изузетан дух који се функционално усмјеравао на постојеће дешавање и притом организовао знање посматрача, што му је омогућило предикцију оних понашања и феномена који још нијесу испољени или опажени, као у слици када је описивао убијање Јевреја на залеђеном Дунаву, а у реду за извршење смртне казне стајао је и његов отац. И у том моменту, његова цјеловита обухватност из сваке могуће перспективе посматрача и анализатора даје слику кроз објектив камере која има и мозак и емоцију и ону толико потребну објективност. И поред објективности, он је уносио искреност и знао је да каже да је од тог дана његов отац, који је чудом остао жив, зарадио дијагнозу — неуросу страха, којом је је у каснијој доби и он сам налазио узрочника у анксиозним стањима која су га пратила и која су одређивала његов однос са околином, са њим самим. Анксиозност се у његовом случају онеобичавала кроз његова стварања. Она је попут медијатора опсервирала између његовог и да као теорије несвјесног ирационализма, који је у социолошком смислу представљао психологију масе, и између ега, који је својом свјесношћу бивао она интелектуална елита која у својој те-

³ Увод у књижевност: теорија, методологија (ур. Зденко Шкроб, Анте Стамаћ), Накладни завод Глобус, Загреб, 1998, стр. 470.

орији сазнања није бјегала од реалног, недокучивог, па ни од окултног, као у причи „Огледало непознатог”. Као што је и сам написао на почетку свог приповиједања, да га започиње „in media res”, Киш је увео читаоца у стварност сопствене илузије створене на основу чланка из листа *Aradi Naplou* из 1858, у којем се наводи страшна смрт оца и двију кћерки на путу до куће, када их у кочијама брутално нападају и још бруталније убијају. Моменат окултног у одразу огледала треће дјевојчице Киш је искористио да „каже” како су и спиритистичка гласила „сигуран знак човјекских магнетских моћи”.

Без обзира на познате и непознате узрочнике његових душевних стања, у центар својих психолошко-филозофских књижевних опсервација Киш је постављао сасвим обичног човјека у необичним и несвакидашњим социјалним, културолошким, али и друштвеним околностима. У своје наративне опсервације Киш је уносио личну духовност, патњу обичног човјека и невјероватне догађаје који су градили фабулу приповијетке или романа. Онеобичавање у стилу Киша имало је примарни задатак да читаоца „судари” са главним ликом у свим његовим несвакидашњим културолошким и нетипичним ситуацијама, које ће из сваког наредног пасуса уобличити стил традиционалног писања и модерничке свијести пишчеве. Његов позитивизам ће прикупљати чињенице и чињенична стања, везиваће их мотивима, композиционо слагати и маестралним организовањем текста извешће макрокосмос изнад сваке сјенке живућег, стварајући енциклопедијски приручник података једног живота. Улога писца прелази у други план пред улогом опсерватора судбина незнатих или мање познатих људи, чије је судбине сликао од технике naive, преко експресионистичког фокуса до футуристичког крика уз наглашену кубистичку технику „ломљења сликарске површине на дјелиће”. И сваки ће од ових „дјелића” имати другачије временско-просторне односе. Све су његове слике фокусиране на лик, на израз, фацијални грч у јасним бојама дана, ноћи, смрти, снијега, и све се боје дају одијелити једна од друге невидљивом мембраном на којој је почивало његово онеобичавање живота или смрти, јер за њега је смрт тек другачији почетак новог живота и он је се није бојао. Напротив, у свом свијету редукованих чињеница Киш је дао универзално право свим патницима да вјерују у бољи живот послје смрти, не зато што је био религиозан или се антагонистички борио против атеиста, већ зато што је вјеровао у добро и надао му се у било којем облику било каквог живота, па и онога послје овоземаљског. Јер овоземаљски печати оставили су искувише трага на једној души дјетета јеврејско-црногорског по-

ријекла, које је случајно крштено и због те случајности остало је живо. На могућим случајностима и на онима које је проживио, он се духовно градио, а истовремено је духовно „личног ја” остављао као лекцију наученог у својим текстовима, јер животна се школа најбоље на себи учи.

У причи „Енциклопедија мрвих” он је поновио сагу о бесмртности човјекове душе кроз причу главне јунакиње која се након позоришне представе „Соната духова” налази у библиотеци, боље речено „сабирном центру умрлих”. Описом књига које су ланцима везане за полице осјећа се атеистички удио немогућности васкрсења, непостојање другог свијета, док религиозни дио пише наговјештава индивидуалну заслугу за гробном животу. Мотив смрти и васкрсења дошао је до изражаја и у његовим приповијеткама „Симон Чудотворац” и „Легенда о спавачима”. Али није само мотив смрти тај који, рекли бисмо, анатомски пресијеца ова штива. Васкрсење и за гробни живот или фикција о истима скренуће Кишову причу на паралелне токове људских религиозних или фиктивних убјеђења или ставова ка једном истом, али на индивидуалан начин, неком другом поимању оног што се религијски десило, односно, може да се деси у истим оквирима, по сличном сценарију, али сасвим особно, различито од перцепционисте. Чак ћемо примијетити да у свим овим његовим илузорним маштањима, која воде ка отуђењу од религијских легенди, постоји оно Кишово фатално одсуство ироничне дистанце. Он је дунтовно пркосио оном што је добро познавао ишчитавајући Библију, али је библијско или неко друго штиво из *Курана* било феноменална окосница за настанак метаморфостичне библијске приче у којој свако има право свог виђења, свог мишљења, свог свједочења. Његов ће јунак Симон у једном тренутку рећи да „Царство небеско почиња на темељима од лажи, а кров му је на двије воде, од лаже и паралаже. И њихови су списи састављени од лажних речи и лажних закона, сваки је закон по једна лаж: десет закона, десет лажи...” А онда, вјерници би поставили питање: „Гдје је истина?” Киш има одговор, али у свакој смрти Симона Чудотворца одговор је, назовимо га Кишов одговор, да је „човечји живот пад и пакао, свет је у рукама тирана”.⁴ Дубљом анализом ове реченице доћи ћемо до Кишове тврдње по којој је књижевност у својој двострукој функцији писања једна од ријетких дистинктивних димензија. Пад и пакао живота Киш је условио егзистенцијалистичким осмишљавањем у којем постоји извјесни страх од живота, а не од смр-

⁴ Данило Киш, „Живот, литература”, приредила Мирјана Миочиновић, Народна књига, Подгорица, 2010, стр. 26.

ти, и на овом фону би се могла сагледавати неуроza страха његовог оца, тако присутна и у животу и дјелима Данила Киша.

Кишови ментални описи су факта која су настала на темељу чињеница о већ наученом, о оном што је знао, а тврдње о спољном свијету градио је на основу оних чињеница које су се градиле у структури личног искуства, ослањајући се на личне описе сензација и непосредно искуство, којима је Киш давао лични одговор у свом књижевном уобличавању и онеобичавању.

Могући физички узроци из спољне средине у Кишовом менталном склопу сводили су се на објективне чињенице, које су се посматрале у односу према животу, а у кореспонденцији са његовим одређеним склоностима у понашању. И овдје на сцену ступа његов супер его у оном социолошком миљеу који се односи на стандардизовање моралних и друштвених норми, те су нека његова дјела попримала онај жанровски новитет који бисмо могли смјестити у корпус литерарних извјештаја о неobicном догађају, вриједном причања. Чак и приповијетка „Посмртне почести” кореспондира са „Енциклопедијом мртвих”, јер је умрла једна сасвим обична проститутка, а заправо необична по својој харизми, и својом особеношћу „нагнала” на сепаратну револуцију у којој су морнари из хамбуршке луке за једну ноћ посјетили све вртове ондашњих богаташа, побравши им цвијеће којим су прекрили њен гроб. И поново Киш даје објашњење о животу и бесмртности, чак сувереније од објашњења у „Енциклопедији мртвих”: „Цвеће има своју јасну дијалектичку путању и биолошки циклус као човек: од цветања до трулења; пролетери имају право на исте посмртне почести као и господа; курве су производ класних разлика; курве су дакле достојне истог оног цвећа којег и госпођице из добрих кућа”.

Дакле, смрт је суверена онолико колико је живот варљив, али на достојан испраћај имају право сви послуре овог живота, без обзира на то колико им он био наклоњен или не. Из перспективе узрочности у Кишовим редукционистичким оквирима дешавају се епифеномени који могу бити објашњени узајамним односом других фундаменталних феномена. Смрт је чисти феномен и њој се, како он каже, „не подваљује”. Сви узрочни фактори дешавања у трену смрти и након ње су епифеномени, а енциклопедијски преглед живота покојника створиће се као узрочна посљедица дијалектике мишљења и пресељења из једног облика материје у други. И опет ће енциклопедијски „третман живота” имати упориште у дјетињству које ће имати оквире социјалне неправде и класне борбе, као у посмртном опијелу над гробом проститутке Мари-

жете, која је својим животом сажела енциклопедијски биланс једног несрећног живота.

Џон Ролс, Томас Хагел, Роналд Дворкин — зачетници егалитаристичке визије једнакости свих, добили су пишчеву наклоност у појмовима „Енциклопедије мртвих” у којој се „по демократском програму истакла егалитаристичка визија свијета мртвих” као „зрно утјехе”, јер овоземаљски живот чини ријека која неумитно води ка ушћу, ка смрти. Та непоновљива пролазност људског трајања заокупљала је Киша и на њој је градио своје литерарно-мистичке, метафизичке облике живота или тек пројекција, јер филм живота се никада не понавља и јединствен је за свакога, колико се год чинило да постоји извјесна сличност, „сваки је човек звезда за себе, све се догађа увек и никад, све се понавља бескрајно и непоновљиво”.

Зато је и Киш нагласио да је у „Енциклопедији” свако људско створење светиња. А свако људско биће има душу, индивидуалност и лични поглед на свијет који нијесу запостављени у „Енциклопедији”, у којој није запостављено ни поимање Бога, па ни сумње у постојање другог свијета. И у свему је спона спољњег и унутрашњег свијета, спона која инсистира на материјалним чињеницама које се доводе у логичну везу са човјеком, са оним што се зове његова душа. А оно што може да се збива са душом, Киш је описао у причи „Легенда о спавачима”. Не дајући дефиницију смрти, он је написао да оно што се десило са душом у једном моменту личи на сан који је више „мора живота и мора смрти, мора неутажене љубави, мора времена и вечности”. И онда произилази да је живот већа мора од смрти јер има вријеме, посједује трајање и осјећања, а смрт је другачији наставак живота, наставак кроз другачији облик који је више сан и у којем постоји могућност реминисценције без бола и без осјећања, без бола у души. И за ту душу Киш је јасно назначио да је човјек измислио мит о смјени генерација како би лакше прихватио мисао о умирању, јер ужасно је сазнање смрти и све што жив човјек о смрти може знати, па је и живот самим тим страшнији јер посједује дозу страха у свом трајању. Тамо гдје нестаје страх и почиње царство равнодушја је она танка линија између живота и смрти, моменат сазнања кад се живом „сервира” неумитна и неиздјежљива смрт, попут цвјетова који наликују распуклој поморанци у „Енциклопедији мртвих”, који су постали опсесивно-компулсивни мотив сликарства умирућег од саркома. И сама успоредба саркома са овим цвијетом, који се мртвачки развијао у утроби човјека, довешће нас у свијет Кишовог тумачења симбола, јер симбол цвијета који подсећа на наранџу је симболика бесмртности која краси ријетке биљке,

попут наранџе, коју су у давној Антици називали „дрво спознаје”. Умирање тијела значи смрт саркому, али њихово трајање преселиће се у неки други облик, облик спознаје о бесмртности, јер су душа и наранџа повезане митом о бесмртности и вјечном, а ако постоји утјеха за смрт, каже Киш, она је када се име након смрти нађе у некој енциклопедији којом би овјековјечио своју бесмртност или метафизички, у библиографији.

Даћу за право да кажем да је „Енциклопедија мртвих” његова метафизички обликована порука живима. Безимени су завјештали своју бесмртност његовом универзалном Енциклопедијом, а бесмртни својом библиографијом. И ако повучемо паралелу, онда ћемо пронаћи исте параметре за оба типа „енциклопедиста” — и једни и други живјели су животима какве им је судбина одредила, а они су имали тек нешто могућности да живе каналишу сопственим умијећем и искуством. Припадали су социолошким миљеима сходно материјалном. И једни и други имали су / имају своје мјесто у историји, не личе једни на друге, засебне су индивидуе, а једина разлика која их заиста дијели јесте маргина умјетничког.

Односно, обични смртници могу бити само у једној енциклопедији, а необични бесмртници могу имати библиографске податке у многим изворима који ће се као и „Енциклопедија мртвих” бавити њиховим животима, узевши у обзир све објективне чињенице и субјективне преносе друштвених догађања.

Andrijana NIKOLIĆ

DISSATISFIED WITH HIS OWN SELF WROTE TO SURVIVE

Summary

In his book „Encyclopedia of the Dead” writer protested against the implacability of temporariness, the alternation of positive and negative, of love and hate, life and death in the life of every individual. The agitation of the human soul, the cry that is not heard and blends on paper, is the only proven document of its existence ... After reading Kis's prose, the question emerges: „Is there a justification for optimism for a man's destiny?” „What is immortality for the common man, and what for a writer?”

Kis has answered both questions with his immortal works and carried out the mission of existential impulses, when mortality of a common man passes into immortality of a special man-writer. Fearing life and rushing towards death, he convincingly proved that the death may have other forms, although it was preceded sarcom in the form of cracked orange. Camouflage of the death and highlighting of the life in the foreground is his compensation for the fear of the mundane, which was nestled in his soul and which he consciously put to the antonym shape of the fearlessness, towards death.